

Peti Emese

EGY HÁROMSZÉKI ÉRTELMISÉGI NAPLÓJÁNAK ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEI

1. Bevezetés

Dolgozatomban annak megvizsgálására teszek kísérletet, hogy a kovásznai Fábíán Ernő naplójában (a dokumentum jelentőségére való tekintettel a továbbiakban: Napló) a kommunista diktatúra hatalmi gyakorlatának a megjelenítése és a nemzeti identitás hogyan kapcsolódik egymáshoz. Megpróbálok választ keresni arra, hogy a napló értékelhető-e történelmi dokumentumként.

Kérdéseim, hogy hogyan alakul a történelmi kontextus láttatása és értelmezése? Hogyan közelít ez a történelemíráshoz? A történelmi tudat hogyan jelenik meg a Naplóban? És ha a Napló tartalmában a történetíráshoz közelít, akkor mennyire tekinthetjük dokumentumértékűnek? Vagy egyáltalán ki értékeli dokumentumértékűnek és milyen szempontból?

Az egyéniség, a nemzeti identitás megjelenési formáját, és az író reflexióit is vizsgálat tárgyává veszem. A történelmi kontextus fontos tényező a Napló elemzésében, mert az abban fellelhető témák nagy része ebből táplálkozik. Ezzel összefüggő részét képezi az elemzésnek az etnikai identitás vizsgálata.

A történetírás és a napló műfajának az összekapcsolása problémákat vet fel az értelmezésnél, mert a naplót az egyik legszemélyesebb és legszubjektívebb elbeszélő műfajként tartjuk számon, míg a történetírást ezzel szemben az objektív műfajok kategóriájába soroljuk. A történetíró, valamint az, aki a naplót írja, a napi, vagy néhány napi eseményről számol be, ezeket értékeli, magyarázatokkal egészíti ki. Mindkét műfaj részletességgel igyekszik bemutatni a történetet. A napló műfajának fő értéke nem a történelmi múltra vonatkozó „elsődleges” adatok, hanem a szubjektív történelem primér dokumentálásában rejlik.¹ A napló igazságértékére vonatkozóan Lejeune alkotja

meg az „önéletírói paktum” fogalmát, amely arra vonatkozik, hogy „az önéletíró azt állítja, hogy elmondja az igazságot életéről”.²

A napló is, ugyanúgy, mint a többi biografikus és autobiografikus szöveg, az egyéni életutat, vagy annak egy szakaszát hivatott bemutatni írásos formában. Újabb problémával kerülünk szembe, amikor az élet eseményeinek az értelmezése, és a „hivatásos” történelem mesélése egyazon szövegen belül találkoznak. Ezeken kívül a napló és a történetírás rokonítása megkívánja azt, hogy a történetírásnak és az életrajznak, önéletrajznak is a sajátosságait, értelmezési lehetőségeit szemügyre vegyük. Az önéletrajz vizsgálata is némi problémát jelenthet számunkra, mivel a hatvanas-hetvenes évektől kezdve az önéletrajzi szövegek, melyeket a társadalomkutatók (néprajzosok, antropológusok) gyűjtöttek és vizsgáltak, nagyrészt a paraszti, falusi környezetből származó, ott élők által írt szövegek, ezeket vetették alá kutatásuknak.³ A mi esetünkben egy nem mindennapi értelmiségiről van szó, aki megörökíti a kommunista rezsim hatalmi intézkedéseinek hatását a szűkebb és tágabb környezetre, és ezt mindennapi naplószerű feljegyzésekkel, naplóírással teszi.

A történettudomány, a néprajz és az antropológia is foglalkozott a narratív szövegekkel, a hitelesség kérdésével, az elmondhatósággal, elbeszélhetőséggel; e tudományágak által elért eredményekre és módszerekre együtt van szükség Fábíán Ernő Naplója értelmezésében. Elemzésemben módszertani szempontból felhasználtam Tóth Mária élettörténet és etnikai identitás kapcsolatait elemző kutatásait,⁴ a romániai magyarságra vonatkozó következtetései miatt különösen fontosnak tartottam Vincze Gábor munkáit.⁵ A nemzeti történetírás és a narratív szerkezetre vonatkozó

¹ GYÁNI Gábor 2000, 149.

² LEJEUNE, Philippe 2002, 272.

³ Elsősorban Küllös Imola és Mohay Tamás mutatják be azoknak a szerzőknek a munkáit, akik az életrajzok vizsgálatával foglalkoztak. KÜLLÖS Imola 1988, 251–266; MOHAY Tamás 2000, 770–790. Küllös Imola megjegyzi, hogy eleinte „az egyéniség-kutató iskola követői dokumentálták személyes (életrajzi) elbeszélésekkel is egy-egy kiemelkedő tehetségű mesemondó, népi elbeszélő, énekes vagy »gyógyító« ember szociális körülményeit, de az így gyűjtött elbeszélésanyagot csak adalékként, nyersanyag-

ként kezelték, folklorisztikai szempontból nem elemezték, nem értékelték”. A folkloristák az új epikus műfajok jelentőségére a hatvanas években figyeltek fel, s bár gyűjtésükre és publikációjukra nem voltak kidolgozott módszereik, megszorodtak az ilyen jellegű vizsgálatok.

⁴ TÓTH Mária 1998.

⁵ Az elemzés során Vincze Gábornak ezzel a témával kapcsolatos munkái (VINCZE Gábor 1999; és Uő é. n.) szolgáltatnak támpontokat.

vizsgálatokon kívül az életrajzi módszerrel foglalkozó néprajzi és antropológiai kutatásokat véltem tanulmányomban leginkább hasznosíthatónak.⁶

2. Fábíán Ernő és a Napló

Fábíán Ernő történelem–filozófia szakot végzett a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen 1956-ban. 1960-ban került vissza szülővárosába, Kovásznára, ahol tanárként dolgozott. Tanári pályája ideje alatt számos írása jelent meg, könyveket, tanulmányokat publikált. Politikai megfontolásból a nyolcvanas évek elején az állam betiltotta számára a publikálást és ennek következtében a tanulmányait már csak „magának”⁷ írta, abban a reményben, hogy majd egyszer, amikor alkalom adódik, publikálhatja. Ugyanígy gondolkodott a Naplójáról is, annak ellenére, hogy titokban írta. Tudta azt, hogy milyen veszéllyel jár ilyen dokumentum írása, abban az időben, amikor másokat kevesebbért is megfenyített az állami titkoszolgálat, a Szekuritáté. Gondolatait füzetekbe írta. A kéziratokat felesége találta meg halála után dolgozószobájának padlója alatt, ezt követően adta át Bárdi Nándornak, aki személyesen is ismerte a történész-filozófust. Fábíán Ernő Naplóját 1984. január 5. és 1990. június 14. között vezette. A naplóírás a rendszerváltás után abbamaradt, mert akkor már szóban is nyíltan kifejthette nézeteit. A Ceaușescu-korszak bukása után aktívan részt vett közössége helyi politikai életében.⁸ 2001-ben hunyt el Kovásznán.

Naplójában a diktatúra által gyakorolt politikai és ideológiai eseteket mutatja be és reflektál azokra. A kisebbségi helyzet és az identitás problémái, a megélhetés, a létszükséglet fenyegetettsége (pl. élelmiszerhiány), a Szekuritátétól való félelem mind olyan élethelyzetek, melyek nap mint nap részét képezték a valóságnak. Értelmiségiként olyan szituációkba kényszerült, melyek szemben álltak morális elgondolásaival és igazságérzetével. Fábíán Ernő az 1989-es forradalom kirobbanásáig folyamatosan írt, szinte minden nap lejegyezte az aktuális politikai eseményeket. Rendszeresen követte a történéseket, a rádióból, a sajtóból, ismerőseitől hallott történetekből szerzett információkat, még olvasmányélményeit is leírta, azokat a politikai rezsím által elkövetett tetteket, amelyek befolyásolták a körülötte levő emberek életét és a saját egzisztenciáját egyaránt. Ezek

kívül a tanulmányait és *A példaadás erkölce* című könyvét⁹ is megemlíti Naplójában, amelyeket vagy abban az időben akart megjelentetni, vagy a Naplóval egy időben írta. A történelmi-filozófiai eszme-futtatásai ugyanolyan szerves részei a Naplónak, mint a kommunista rendszerre való ismételt reflektálás, és a romániai politikai helyzet összehasonlítása a világ más kommunista országaiban történetekkel (például Bulgária, Szovjetunió, Kína, Dél-Afrika stb).

Dolgozatomban a Napló begépelte változatát használom, amely 2005–2006 között készült el Bárdi Nándor történész megbízásából.¹⁰

3. Fábíán Ernő és az értelmiségi szerepkör

Jan Assmann a kulturális identitáson belül megkülönbözteti az egyéni és a személyes identitást: előbbi a „kifejlődött tudat az egyén redukálhatatlan saját-szerűségéről, összetéveszthetetlenségéről és pótolhatatlanságáról”, ezzel szemben a személyes identitás a „társadalomépítmény speciális konstellációiba”¹¹ tagolódik. A személyes identitás tehát egy társadalmi szerep, és ezt az értelmiségi szerepet (vagy szerepre törekvést) találjuk meg Fábíán Ernő esetében is. *A példaadás erkölce* című könyvében olvashatunk arról, hogyan határozza meg az értelmiségi feladatot, amelyet magára is érvényesnek tart. Művében az Eötvös-kormánypolitikára és Körösi Csoma Sándor életére és tetteire is reflektál. Az értelmiségi segíti népet, amellyel sorsközösséget vállal, egész életét annak szenteli. Továbbá nemcsak tájékozott az aktuális kulturális és politikai problémákban, hanem az által válik értelmiségivé, hogy felmutat, teremt valamit. Könyvében is, ugyanúgy, mint Naplójában, a történelemmel foglalkozó rész és az ehhez való kritikai hozzáállás domináns szerepet kap.¹²

Azáltal, hogy ír az eseményekről, folyamatosan emlékezik. Ha pedig eleven a történelmi emlékezete, akkor nem fordíthat hátat közösségének. A kulturális és a kollektív emlékezet alakítja egyéni identitását is. Assmann szerint az egyéni a közösségi alakítja, és viszont, hisz a közösség egyénekből épül fel.¹³ Fábíán Ernő közelmúlttal való kapcsolata intenzív, ha nem beszélhet róla, akkor írásban próbálja feldolgozni. Ha az állam tiltja az emlékezést, akkor nem annyira nyilvános és nem közösségi formában emlékezik, de folyamatosan emlékezik. Egyrészt ugyanazok

⁶ MANDELBAUM, David G. 1982; LEVI, Giovanni 2000; GYÁNI Gábor 2000.

⁷ 1985. 03. 14. *A magam számára írt naplóban megkockáztathatom: a keleti barbárság nem fogja-e legyőzni az elpuhult Nyugatot?*

⁸ Például a helyi RMDSZ-ben, amelynek aktív tagja lett. De minthogy nagy átalakulást remélt a rendszerváltástól, és azok a kilencvenes évek elején még nem következtek be, cselekvő tagsága rövid ideig tartott.

⁹ FÁBÍÁN Ernő 1984.

¹⁰ A kézirat begépelése az SZTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék NKA 4313/3665. sz. kutatási programja keretében készült el.

¹¹ ASSMANN, Jan 1999, 130–131.

¹² FÁBÍÁN Ernő 1984.

¹³ ASSMANN, Jan 1999, 130.

a gondolatok foglalkoztatják naplóírás közben, mint a tanulmányok írása folyamán. Történnek olyan bejegyzések a Naplóba, melyek ugyanazt a korábban elkezdett gondolatmenetet viszik tovább, több helyen is találunk utalást erre.

Tettével szerepet vállal fel. Tanári, tanítói helyzetét nemcsak az iskolára vonatkoztatja, hanem az élet mindennapjaira is. Sokszor felveti, hogy sajnos nem gondolkodik, nem reagál az aktuális helyzetre mindenki olyan mértékben, mint ő, mert ha megtennék, akkor reflexióik cselekedetökké érlelődnének. Ez a véleménye az idő teltével hangsúlyozódott. Amikor elkezdett naplót írni, még nem az volt a célja, hogy forradalomra ösztönözze *népét*, de később, a rendszer durvulásával, szigorodásával párhuzamosan érzelmei is egyre mélyrehatóbbak lettek a forradalom gondolatával kapcsolatban. A Napló elején még a békés megoldásokat pártolta és nem is reflektált annyiszor a mindennapi eseményekre, inkább csak a filozófiai és történelmi eszmefuttatásai foglalkoztatták, idővel (talán 1986-tól lehetne ezt így behatárolni, de mivel fokozatosan történt, pontos dátumhoz kötése kétséges) a Napló is „hatni kezdett” és alakító szerepet játszott, befolyásolta alkotóját. Ez annak tulajdonítható, hogy az emlékezés „gyakorlása” és identitásképző szerepe bekövetkezett.

Pierre Nora az emlékiratokat is az emlékezés helyeként jelöli meg,¹⁴ szerinte az önéletrajzok és naplók ugyanolyan identitásformáló hatást fejtenek ki, mint a nyilvános megemlékezések. Mivel itt a kulturális-történelmi hagyományokra épülő emlékezetről van szó, általa a nemzeti identitás szilárdul meg. A nemzeti identitás pedig az a tényező, amely nagymértékben előmozdítja a naplóírást, a tények megítélését, a kritikai érzést. Az egyes szám első személyben megfogalmazott tapasztalatok narratív formái összetartják a szerkezetet – az egyén identitását.¹⁵ Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy a Napló esetében milyen identitásra következtethetünk? Fábíán Ernő esetében a nemzeti identitás a szövegben alapvető szerepű, tehát itt az ő nemzeti identitása a lényeges. Szövegében kiemeli, hogy az etnikai közösségéhez tartozók nem veszik figyelembe a nemzet történelmi múltját. Amikor ezeket az eseteket tárgyalja, fény derül arra is, hogy ő tulajdonképpen miként érzékeli az identitás fogalmát.

Fábíán Ernő saját identitása a másokról szóló történetek felülvizsgálata által, kritikai szempontok érvényesítése folyamán körvonalazódik. A kulturális emlékezetet éltető rítusokat az államhatalom betiltotta, így a közösségnek nincs alkalma fenntartani közös szertartások során azokat az emlékeket, amelyek a nemzeti identitás alapjait képezik. Fábíán

Ernő azáltal, hogy ír a csupán az emlékezet által éltetett eseményekről, folyamatosan aktiválja ezt a kulturális tudást, amely fenntartja nemzeti identitását, amelyhez nagyon ragaszkodik. Ez a tény egyrészt a fent említett bírálatokból derül ki, másrészt pedig abból, ahogyan ezeket az ítéleteket kinyilvánítja. Általában heves hangnemben fogalmazza meg véleményét, erősen bírálja azokat, akik elmenekültek a „rezsím” elől. Ilyen módon kifejtett nézete: erőteljesen kell kötődni és kitartani a saját identitás mellett. Hankiss Ágnes szerint a *személyiségekre* jellemző, hogy az életvezetést egyfelől stabil életminta szabályozza, másfelől pedig az éniideal szimbolikus képzetekhez kötődik, melyeknek értékkepző szerepük van a belső rendszerben.¹⁶ Fábíán Ernő számára a nemzet, a nép érték, amelyet óvni, vigyázni kell. Ezek azok a tényezők, amelyek befolyásolták gondolkodásmódját és hatással voltak viselkedésére.

Az első évek naplóbejegyzései hosszabb terjedelműek és általában filozófiai, társadalomtörténelmi jellegűek, s leginkább elméleti szintűek. Az utolsó években a bejegyzések rövidülnek, helyüket átveszik a konkrét események tárgyalásai. Ez talán Fábíán Ernő érzelmeinek, gondolatainak az évek folyamán bekövetkező változását jelzi. Megkísérelhetjük azt a feltevést, miszerint a szerző figyelme azért terelődött más megközelítésre, mert az elején, amikor elkezdte írni a Naplót, még nem körvonalazódott számára pontosan az, hogy mit kellene leírnia. Mivel egy másfajta diskurzust művelt a tanulmányok, könyvek alkotása által, megszokta azt. Képzettsége folytán a történetírás gyakorlatára lehetett rálátása. Ezek következtében figyelme központjába a súlyosbodó mindennapi események konkrét vetülete került.

Pierre Nora szerint az emlékiratok a történelmi munka alapvető eszköztáráiként emlékezetünk legjelképebb tárgyai.¹⁷ Az önéletrajz vagy a napló állandó jegye és sajátossága az, hogy „magában foglalja más emlékiratok ismeretét, a toll embere és a tett embere szerinti megkettőződést, egy egyéni diskurzus kollektív diskurzussal való azonosítását és egy magánérdek beágyazódását az államérdekbe”.¹⁸ Ezért a nemzeti emlékezethez tartozó emlékezés helyeként tartjuk azokat számon. A Napló tehát egy idő után elkezdett az emlékezés helyeként is működni Fábíán Ernő számára. Ez az egyetlen olyan hely, ahol szabadon, korlátozás és félelem nélkül emlékezhetett, a nemzeti történelemmel kapcsolatot tarthatott fenn. Állítása szerint az volt a reménye, hogy majd egyszer megjelenhet nyomtatásban a Naplója, és azok számára is az emlékezés helyévé válhat, akik nem ismerték a Ceaușescu-korszakot. Biró A. Zoltán

¹⁴ NORA, Pierre 1999.

¹⁵ TÓTH Mária 1998, 77.

¹⁶ HANKISS Ágnes 1980, 31–32.

¹⁷ NORA, Pierre 1999.

¹⁸ NORA, Pierre 1999.

úgy tartja a kommunizmus időszakából származó történetekről, hogy ezeknek a történeteknek az elmondása az egyéni életutat és a kultúrát építő mozzanat.¹⁹ Következtetésként tehát elmondhatjuk azt, hogy Fábíán Ernő történetírói cselekedetével közössége számára emlékezési helyet teremtett és értelmiségiként szerepet vállalt közösségében.

4. Kisebbségi helyzet és politikai magatartás

Egyik legmeghatározóbb érzés, amely végigköveti Fábíán Ernő bejegyzéseit, a kisebbségi helyzet és az ezzel összefüggő politikai magatartás. A magyar történelem és kultúra iránti aggodalom folyamatosan jelen van az írásban, főleg a kommunizmus késői időszakában. Akkor válik hangsúlyossá, amikor a hatalmi rendszer nagyobb mértékben beavatkozik a magyar közösségek életébe, és értékromboló területrendezésről hoz határozatokat. Biró A. Zoltán szerint az emlékezet fontosságát elsősorban a totalitárius rendszerek „fedezték fel”. Véleménye szerint azért van ez így, mert „veszélyt jelent számukra az emlékezet, a megélt események utólagos elmondása. Tudták, hogy az emlékezet – a történetmondás szűk körben is történjék –, történelemlakító tényező.”²⁰ Ezért írták vagy próbálták átírni egy országot, egy nép történelmét. Ezt támasztja alá Vincze Gábor megállapítása is, mely szerint a romániai kommunista rezsim a magyarok elleni gyűlöletet szította különböző propagandaírásokkal, sőt, a „magyar nemzetiségű románokat”²¹ ismerte csak el a román anyanyelvű többség mellett,²² a kisebbségekről szó sem lehetett, azok létezését a hatalmon levők tagadták. A Naplóban kihangsúlyozódik, hogy a hatalom fizikai és szellemi kényszerrel érvényesítette akarátát a gazdasági, politikai és kulturális élet minden területén. Román telepéseket költöztettek be a többségében magyarlakta megyékbe (Kovászna, Hargita), akiknek munkahelyet is biztosítottak, míg a magyarokat románok által lakott régiókba (Moldvába és Havasalföldre) helyezték ki, miután elvégezték az egyetemet vagy a szakiskolát.

Azon a valóságon kívül, amelyet Fábíán Ernő megragad és leír, nincs magasabb rendű más valóság, ez hozzátartozik a Napló alapvető sajátosságaihoz. Hiszen a valóság nem olyasvalami, ami függetleníthető a közvetlen emberi tapasztalástól, hanem sorai maguk a megélt emberi tapasztalatok.²³ Amikor a kisebbség létét fenyegeti a hatalom, fokozódnak benne a csoport-

hoz tartozás érzései és az identitás fölerősödik. A legjellegzetesebb helyzetek, amelyek az effajta érzelmkitöréseket kiváltják, azok, amelyekben a hatalom képviselői meghurcolnak, megvernek személyeket, vagy gyanús körülmények között tűnnek el, válnak áldozattá, öngyilkossá emberek (a Naplóban ír pl. Visky Árpád öngyilkosságáról is). Hayden White szerint a narratíva és az elbeszélés adat, és ennek „természetéről beszélni annyit jelent, mint vizsgálódásunk tárgyává tenni a kultúra egészét, sőt mondhatnánk, az egész emberiség természetét”.²⁴ Ennek értelmében az egyéni adatok reprezentatív tényekké válnak az elemzett Naplóban is.

A pszichikai terror fokozódását állandóan ott érezzük a háttérben. A szerző nem tudhatja, hogy kikben lehet bízni és kikben nem – mert mindenki lehetséges árulója a nemzetnek (a kisebbségnek). Azokat, akik párttagok lettek, vagy akik elhagyták az országot, árulóknak tekintti, olyanoknak, akik nem vállalnak sorsközösséget az elnyomott nemzettársaikkal. Assmann azt állítja, hogy a kollektív identitás fikció és metafora, melynek tagja lenni szimbolikus valóság. Továbbá úgy véli, hogy ezt az identitást fel lehet adni, például kivándorlással vagy áttéréssel.²⁵ Fábíán Ernő szigorúan elítéli a hasonlóan cselekvőket, azokat, akik megszöknek a rendszer elől, vagy párttagok lesznek, tehát feladják identitásukat.

Az etnicitást Tóth Mária *hasonló állapot*nak nevezi, ugyanis „ez az állapot szervezi őket egy csoporttá az azonos kulturális térben, miben a veleszületett közös jellemző jegyek (például közös eredet, közös történelmi múlt, közös anyanyelv), és az azonos, adott etnikumra jellemző normatív viselkedésmintákban való részvétel (például közös mindennapi szokások, közös vallási cselekedetek) definiálja őket etnikai csoportként”.²⁶ Az etnikai identitás válsághelyzetei és a sanyarú magyar kisebbségi léthelyzet konkrét esetei állandóan előtűnnek a Naplóban. A normáktól való eltérés tragikus példaként értékeli a meggyilkolt brassói magyar nő esetét,²⁷ de a továbbiakban idézett naplórészletekből is hasonló atrocitások derülnek ki, ugyanez a hangulat tör elő.

Azetnikai identitásszembeni attitűdöt meghatározta az is, hogy abban a korban élt, amikor az állampolitika nyomására valahogyan mindenki etnikai identitásával kapcsolatos állásfoglalásra kényszerült. Mivel ez külső nyomásra történt, beláthatjuk, hogy a történelmi korszak és a változó társadalmi rend hogyan

¹⁹ BIRÓ A. Zoltán 1998, 205.

²⁰ Uo., 204.

²¹ Így kapott például a Magyar Dolgozók Országos Tanácsa új elnevezést: Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsa.

²² VINCZE Gábor 1999, 98–100.

²³ GYÁNI Gábor 2000, 151.

²⁴ WHITE, Hayden 1997, 103.

²⁵ ASSMANN, Jan 1999, 131.

²⁶ TÓTH Mária 1998, 78–79.

²⁷ 1988. 09. 23. *Említésre méltó tragédia. Megérdemli, hogy a naplóban megörökítsem. Az egyik ismerősöm leánya a szülők akarata ellenére [...] leánya egy brassói románhoz ment férjhez. Most halva találták, állítólag meggyilkolták és az autóból kivetették. A családi viszonyai nagyon mostohák, még inkább a kor ideológiájával összhangban alakulnak. A férj és a férj szülei nem engedték, hogy leánygyermekével magyarul beszéljen, az anyától saját szülőitét teljesen elszakították. E viszonyokat tetézte be a korai halál. Gyilkosság vagy öngyilkosság? Még nem lehet tudni.*

alakította az etnikai identitást, amely elvesztette statikuságát, és dinamikusan változó folyamattá vált.²⁸ Fábíán Ernő e belső folyamat elemzésére nagy hangsúlyt fektetett, tehát számára ez lényeges probléma volt. Az etnikai identitás gyengülése és a magyar lakosság menekülése, illetve a Ceaușescu-korszak betelepítési politikájának a magyarságra mért hatása valóban reális probléma volt. Erre Vincze Gábor később összegzett statisztikai adatain keresztül is rálátunk („1977 és ’92 között a következőképpen alakul néhány erdélyi városban a lakosság aránya: [...] Sepsiszentgyörgyön a 83 százalékról 75 százalékra, Kovásznán 74 százalékról 67 százalékra csökken a magyar lakosság aránya”²⁹).

5. Történelmi kontextus és kisebbségi helyzet

Fábíán Ernő azokat az érzelmeket, amelyek megfogalmazódnak benne, és amelyekről nem beszélhet, leírja Naplójában. Ezáltal megpróbálja „meghatározni azonosságát a kulturális, társadalmi rendszer mindennapi működésében, a mindennapok életvilágában”³⁰, másrészt pedig kibeszéli azt, hisz a lelki egyensúly megtalálása a történetek elmondásával jöhet létre. Ezeket a történeteket *ma* kell elmondani, nem maradhatnak kimondatlanul, és erre a napló a legalkalmasabb műfaj. Az emlékezetet meg kell őrizni, főleg, amikor a hatalom arra törekszik, hogy minél több mindent (pl. történelem, nyelv, kulturális javak) eltörüljön az egyéni és a közösségi emlékezetből. A hatalom igyekszik teljesen átírni egy országot, egy nép történelmét, arra törekszik, hogy olyan történelmet írjon, amely teljesen kiszolgálja érdekeit.³¹

A hatalom és a szerző konfliktusa lényegében abban áll, hogy a hatalom más történelmet ír, mint amilyen a „valóságban”, Fábíán Ernő valóságában történik, és amilyent a közösség is megél. Ebben a politikai korszakban – amelyet Biró A. Zoltán a „beszéléstől való félelem korszakának”³² nevezett – erről nem lehet beszélni, a történeteket nem lehet elmondani. A naplóvezetés igen kockázatos cselekedet, felfedése súlyos következményekkel jár. A totalitárius diktatúra vezetői tudják, hogy a jelen rögzítése, az emlékezet szervezése veszélyt jelent számukra.³³ A felelősen gondolkodó értelmiséginek viszont ezeket a történeteket és a hatalmi rendszerrel szülő bíráló gondolatokat el kell mondania.

A történelmi kontextus és a kisebbségi helyzet folyamatosan jelen van a Naplóban, Fábíán Ernő gondolkodásában. Ez az egyetlen módja annak, hogy megossza gondolatait az állampolitikáról és a kisebbségi helyzetről. Ez a Napló is, amint azt David Mandelbaum magáról a napló műfajáról írja, alapvető bizonyítéka a társadalmi folyamatoknak, kölcsönhatásoknak, és hatásosan érzékelteti, hogy mit jelent nehéz helyzetben felelős gondolkodású értelmiséginek lenni.³⁴

A Napló szövege a következő nagyobb témákat tartalmazza: oktatás, állampolitika, történelmi események, pártkongresszusok beszámolóit, egzisztenciális problémák (élelmiszerhiány, energiahiány, szegénység, falurombolás stb.), történelemfilozófiai elmélkedések. A történeteket, eseményeket szubjektív szempontból írja le, és szinte minden alkalommal, amikor bejegyzést tesz a Naplóba, bírálja mindazt, amit nem tart helyesnek. A történelmi emlékezet hatalmi szétválasztási kísérleteivel megjelenik egy új személyiség, aki szoros, intim és személyes viszonyt alakít ki Naplójával. Ezt a viszonyt nem akadályként könyveli el, hanem olyan tényezőként, amely elősegíti a megértést, „mivel e téma mindent az ő szubjektivitásának köszönhet: ő teremtette meg, illetve ő teremtette újra”.³⁵

Vajon a történelmi valóság és az újjáteremtés aktusa teljesen kongruens-e? Vincze Gábornak *A romániai magyar kisebbség történelmi kronológiája 1944–1989* című dokumentumgyűjteménye³⁶ segítségével hívható a probléma elemzéséhez. Fábíán Ernő Naplója és a kisebbségtörténelmi kronológia összesen 36 olyan eseményt tartalmaz, amely egymásnak megfeleltethető. Ez az összevetés viszont nem zökkenőmentes, mivel vannak olyan események, amelyeket a két szerző nem ugyanazon a dátumon tárgyal. Ezek közül egyesek valószínűleg azért szerepelnek későbbi dátumon a Naplóban, mert Fábíán Ernő később értesült róla, ilyen például Visky Árpád halála. Egy pár példával szemléltetjük ezeket az eltéréseket vagy egyezéseket.

*1984. 06. 05. Robbantottak a szentgyörgyi Mihai Viteazul szobornál. A meggondolatlan akció tragikusan végződött: egy gyermek szörnyet halt. Kérdés, hogy merényletről van-e szó vagy provokációról, hogy meghatározotabban lehessen fellépni a „retinens” nemzeti-szeggel szemben?*³⁷

²⁸ TÓTH Mária 1998, 79.

²⁹ VINCZE Gábor 1999, 97.

³⁰ TÓTH Mária 1998, 77.

³¹ A román államhatalom ilyen jellegű törekvéseinek elemzését lásd BIRÓ A. Zoltán 1998, 204; VINCZE Gábor 1999, 98–102.

³² BIRÓ A. Zoltán 1998, 206.

³³ Uo., 204.

³⁴ MANDELBAUM, David G. 1982, 32.

³⁵ NORA, Pierre 1999.

³⁶ VINCZE Gábor é. n.

³⁷ Vincze Gábornál jún. 4. „Sepsiszentgyörgyön a déli órákban felrobban egy négy-öt dinamittrúdból álló robbanószerkezet a sepsiszentgyörgyi Gábor Áron téren álló Mihai Viteazul szoborcsoport alatt, amely csak megsérül, de egy helybeli kisgyerek olyan súlyosan megsebesül, hogy a kórházban meghal. A Securitate nagy erővel nyomozni kezd, de a tettest nem találják meg. Helyi vélemények szerint az egész a Securitate bukaresti vezetésének az akciója volt, azzal a céllal, hogy ürügyet találjanak az állambiztonság helyi vezetőinek (Ion Hanches, Harmati ?) eltávolítására és regáti származású tisztak odahelyezésére.”

1984. 09. 01. *Gazda Józsefet a moldvai csángók között jártában lefoták, vallatták, kihallgatták, elvették a magnót, fényképezőgépet. Nem új dolog, nem tudni, mert összeszámlálhatatlan, hogy hányadik, akit azért hurcolnak, mert a csángókat kutatni merészeli. Mindez Európában, a huszadik század végén, a humanista prédikációk korában, a nagyhatalmak garanciái mellett, a békeharc esztendeiben etc., etc. Milyen üresek, semmitmondók csak a szavak és szókapcsolások. Ezt a valóságot, melyben élünk, a megszokott nyelven nem lehet kifejezni. Az emberi nyelvet a képmutatás és a hazugság-áradatok megbuktatták.*³⁸

1984. 10. 06. *A rádió – természetesen a román rádió kivételével – október 6-án emlékszik. Budapest, mint máskor is, összeköti mindennel, amivel csak lehet, kommunistákkal stb. Csak egy dolgot felejt el, hogy a történelemben, ha tetszik, ha nem, organikus folyamatok és kényszerhelyzetek, amikor azt kell cselekedni, amit diktálnak. Ez utóbbi képviselői nem lehetnek az organikus korszak képviselői, folytatói. Március 15. nem lehet erőszakítétel nélkül egy sikra hozni április 4-ikével. Október 6-ikát azonban Nagy Imre kivégzésével mindenképpen.*³⁹

1986. 01. 14. *Sepsiszentgyörgyön. Itt értesülök, hogy Visky Árpád öngyilkos lett. Egész nap e tragikus esemény hatása alatt állok. Szegény Visky, megfosztották a színházi szerepléstől és nem tudta magát megmenteni. A börtönt elviselte, de kifosztottságával nem tudott kiegyezni.*⁴⁰

1986. 07. 18. *A középiskolai és egyetemi felvételi vizsgák újra előtérbe hozták a kitűzött célt, a „románizarea învățămîntului”-t, amit magánbeszélgetésben nyíltan megmondanak, akikben a szellem gyarmatosítói megbíznak. Az adatok. Csökkentették a magyar tannyelvű IX. és XI. osztályok számát, főleg az ún. elit osztályokban (matematika, humán, tanítóképző, egészségügy stb.). Az egész Brassónak (a városnak és a megyének) mindössze egy fél matematikai és humán osztályt adtak. Az egyetemre felvettek száma nem haladja meg a 2%-ot. Ez háromszor-négyszer kisebb, mint a nemzetiségek részaránya az össznépességben. De korlátozzák a teológiára (katolikus, protestáns) jelentkezők felvételi arányát is, olyan mértékben, hogy az utánpótlást az egyházak ne tudják biztosítani. Az ortodox teológiára ilyen korlátozást nem léptettek életbe. A cél világos. Az anyanyelvű oktatás fokozatos felszámolása.*⁴¹

1987. 05. 26. *Meghallgattam Gorbacsov beszédét, melyet a Bukarestben szervezett nagygyűlésen mondott. Új stílus, higgadt, nyugodt, nyílt beszéd. Amit elmondott, nyílt, de mégsem sértő bírálata mindannak, ami Romániában történt. Úgy is kifejezhető, hogy*

*a sztálinizmus és a neosztálinizmus elutasítása és az új orientáció felvázolása.*⁴²

1987. 11. 16. *Hihetetlen, de igaz. Tegnap a Steagul Roșu gyár munkásai Brassóban nagy tüntetést rendeztek. A gyártól zárt sorokban a megyei pártház és néptanács elé vonultak. Több ezer munkás, de az utcán mások is csatlakoztak a tüntetőkhez. Behatoltak az épületbe, a Vezér képeit és zászlókat meggyújtottak, a kantinból az élelmiszereket szétesztették, az iratokat kihajigálták az utcára. Ilyen jelszavakat kiabáltak: „Jos cu dictatorul și cu ticăloșii!” A demonstráció mintegy három óráig tartott. A kivezért rendőri és más katonai erők páncélkocsikat és vízágyúkat vezényeltek a munkások ellen. A vízágyúkat, melyeknek tömlőit a munkások nem tudták elválni, felhasználták a csoportosulások feloszlására. Olyan hírek is keringenek, hogy könnyfakasztó gázokat is használtak.*⁴³

1989. 12. 19. *A szomorú hírek a temesvári áldozatokról sajnos szaporodnak. Nem kétségtelen a fegyverek masszív és gátlástalan használata.*⁴⁴

Az utolsó példa is olyan eseményről értesít, amelyről Fábíán Ernő valószínűleg később szerzett tudomást. Gazda József kitoloncolása és Gorbacsov beszédének az időpontja például eltér a két szerzőnél. Ha Fábíán Ernő hallotta a beszédet, akkor feltételezhetjük, hogy tényleg azon a napon hangzott el, amelyen ő említi, de meglehet, hogy csak felvételtől hallotta, amelyet később játszott be a rádió. Vincze Gábor az Erdélyi Magyar Hírügynökségre hivatkozik, amely a jelentést Bákóban készítette. Ennek ellenére feltételezhetjük, hogy Fábíán Ernő találkozott Gazda Józseffel, vagy hallotta valakitől a történeteket. A Naplóban többször is utal arra, hogy személyesen is találkoztak, beszélgettek, például 1987. szeptember 22-én. Ebben az esetben feltehető, hogy a Hírügynökség jelentése érkezett késve. Azok az esetek, amikor mindkét történetíró ugyanarra az időszakra, napra pontosan hivatkozik, egyértelmű, hogy a történetekről, eseményekről szóló tudásuk megegyezik. Ilyenek például a brassói Steagul Roșu gyárban a lázadás, vagy az 1989 decemberében a temesvári áldozatokról szerzett információk. A Napló információival szemben a Vincze Gábor által szintén utólag, adatrokból összeállított kronológia szubjektivitástól mentes, pontosan meghatározható múltat dokumentál.

6. Összegzés

A Naplóban megvalósított szubjektív hangvételi véleményalkotás ellentétben áll a történetírás objektivitásával. A kettő egysége Fábíán Ernő Naplója,

³⁸ Uo. szept. 15. „Az Erdélyi Magyar Hírügynökség jelentése szerint Bákóban őrizetbe vették és durván bántalmazták, majd kitoloncolták a megyéből Gazda József kovásznai középiskolai tanárt, néprajzkutatót.”

³⁹ Uo. okt. 6.

⁴⁰ Uo. jan. 5.

⁴¹ Uo. 1986 nyara.

⁴² Uo. máj. 27.

⁴³ Uo. nov. 15.

⁴⁴ Uo. dec. 16.

amely a két különböző műfajt olvasztja egybe. A kontextus elemzésénél az események elbeszélése, a történetek leírása a két esetben is különbözött. A jelen dokumentálására vállalkozó Napló és a múltat időrendbe rendbe állító kronológia időrendi eltéréseket mutat, mivel a történetek rögzítésének az ideje különbözik a Naplóban, amely „belülről” láttatja az eseményeket, illetve a történeti kronológiában, amely nélküli a szubjektivitást.

Fábián Ernő Naplója egy magyar értelmiségi réteg által folytatott, a hivatalostól eltérő, a hatalommal szemben álló másfajta diskurzusnak a bizonyíté-

ka. Az események egyszerű említésen túli reflexiók tudatos történelemírásra engednek következtetni. A szerző mindvégig tudatában van, hogy naplóírásával politikai tettet követ el.⁴⁵ Munkája különleges értéke, hogy azt a folyamatot mutatja be, amely során a külső, politikai erők befolyásolják a kisebbségi helyzetben lévők mindennapjait, egzisztenciáját. Fábián Ernő terjedelmes munkájának értékelése további részletes elemzést igényel, mely kiterjedhet a társadalom ábrázolására, a Napló témáinak a feldolgozására, a mű kulturális, társadalmi és pszichoszociális dimenzióira.

Peti Emese – Avram Iancu I–VIII. Osztályos Általános Iskola, Kovászna; mese85@yahoo.com

Irodalom

- ASSMANN, Jan
1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- BIRÓ A. Zoltán
1998 Elfeledett életutak, el nem mondott élettörténetek, In: Uő: *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 203–206.
- FÁBIÁN Ernő
1984 *A példaadás erkölce. Tanulmányok*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- GYÁNI Gábor
2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Napvilág Kiadó, Budapest.
- HANKISS Ágnes
1980 „En-ontológiák”. Az élettörténet mitologikus áthangolása, in: Frank Tibor – Hoppál Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat*, I–II, Budapest, 30–38.
- KÜLLÖS Imola
1988 Igaz történet, élettörténet, önéletrajz, *Magyar néprajz V. Magyar népköltészet*, Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 251–266.
- LEJEUNE, Philippe
2002 Az önéletrajz meghatározása, *Helikon. Irodalomtudományi Szemle. Autobiográfia-kutatás*, 3, 272–285.
- LEVI, Giovanni
2000 Az életrajz használatáról, *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*, 2, Tél, 81–91.
- MANDELBAUM, David G.
1982 Egy életrajzi tanulmány: Gandhi, *Documentatio Ethnographica* 9, 29–46.
- MOHAY Tamás
2000 Egének és életutak, *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*, Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 770–790.
- NORA, Pierre
1999 Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája, *Aetas*, 3.
Forrás: www.aetas.hu/1999_3/199-3-10.htm
- TÓTH Mária
1998 Az élettörténetben megjelenő etnikai identitás, in: Szűcs Alexandra (szerk.): *Hagyomány és modernizáció a kultúrában és a néprajzban*, Budapest, 77–92.
- VINCZE Gábor
1999 Nemzeti kisebbségtől a „magyar nemzetiségű románok”-ig. Negyvenöt év romániai magyarságpolitikájának vázlata, in: Uő: *Illúziók és csalódások*, Státus Könyvkiadó, Csíkszereda.
- WHITE, Hayden
1997 A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében, in: Uő: *A történelem terhe*, Osiris Könyvkiadó, Budapest, 103–142.

⁴⁵ 1988. VI. 6. *Huszár Sanyit kidobták a pártból és az állásából. Még nem adta be a kitelepülési kérelmét. A szankcióknak valószínű, majdnem biztosnak tekinthető oka az elkobzott napló. A legszemélyesebb műfaj, a napló, Romániában főbenjáró bűn. Akit megfog-*

nak, hogy gondolatait lejegyezi és az nem dicséri a forradalmi román paradicsomot és a szentháromságot (atyát, feleséget és fiút), a megtorlást nem kerüli el.

Forrás

FÁBIÁN Ernő

é. n. [1984–1990] *Napló 1984–1990*, Kovászna, kézirat.

VINCZE Gábor

é. n. *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1989*.

Forrás: <http://vincze.adatbank.transindex.ro/>

Posibilitatea interpretării jurnalului unui intelectual din Trei Scaune

(Rezumat)

Cercetările etnografice și antropologice din a doua jumătate a secolului al XX-lea și-au îndreptat atenția inclusiv către textele biografice și autobiografice. Printre textele autobiografice se află și jurnalul. În această lucrare se analizează jurnalul lui Ernő Fábíán, un jurnal scris de un intelectual în ultimii ani ai socialismului. Ne confruntăm cu mai multe întrebări în privința acestui jurnal, pentru că se deosebește de celelalte jurnale, care provin din mediul rural. Jurnalul lui Ernő Fábíán este dovada că a existat un strat de intelectuali maghiari, care au avut un discurs diferit de cel al regimului comunist.

The interpretation possibilities of an intellect's diary in Háromszék

(Abstract)

The ethnographic and anthropological researches in the second half of the 20th century have turned their attention towards the biographical and autobiographical texts. The diary is one type of these texts. In this paper Ernő Fábíán's diary is analyzed, a diary of an intellectual that has been written in the last years of the communism. There are a lot of problems with which we confront ourselves, because this diary is different from the other ones written in the rural environment. This diary is a clear proof that during the communist era there was a layer of Hungarian intellectuals that had a different discourse from that of the communist regime.